

הציצית בראי הרמב"ם ומפרשי חז"ל

בשער

"גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך" (תלים קיט ח)

שמח ליבי בעת כתיבת המבוא לקונטרס זה ועל כן אודה לה' יתברך ויתעלה המרום מעל כל ברכה ותהילה "אהללה את ה' בחיי אזמרה לאלהי בעודי".¹

כבן לעדת יהודי תימן ניסיתי להתחקות אחר מנהגי תימן המקוריים. למנהגי יהודי תימן נודעת חשיבות רבה הואיל והם ייחודיים בנאמנותם לפסיקה התלמודית כפי שבאה לידי ביטוי במשנה תורה, לידיעה דתית-השקפתית כפי שבאה לידי ביטוי במורה הנבוכים, ולביאורי המקרא ולדרך המחשבה שהנהיג רבנו סעדיה גאון. זאת ועוד, למסורת אבותינו יסודות עוד מימי בית המקדש הראשון, והיא היא שראויה להיאמר עליה "מנהג אבותינו תורה הוא".²

מו"ר הגר"י קאפח זצ"ל כתב בתארו את מעלת מסורת אבותינו הקדושים והטהורים: "וכבר הוכח כי מסורת אבותינו הקדושים נעוצה עמוק עמוק במעמקי מסורת ישראל".³

ומצאנו שאף הראי"ה קוק שיבח באגרותיו את הנהגות עדתנו שיסודתם בהררי קודש, וז"ל: "ומתנהגים בכל נימוסי ארצם הקרובים הרבה למנהגי ישראל היותר ראשונים בכל דבר".⁴

בספר זה ביקשתי לבחון כיצד מנהגי אבותינו בהתעטפות בציצית משקפים מסורות קדומות, כיצד הם מבטאים את הפסיקה התלמודית, ומה ביניהם לבין מנהגי העדות השונות. דוגמה לשימור מסורות קדומות אצל יהודי תימן ניתן להביא מרבנו הרמב"ם שפסק בהלכות תפלין מזוזה וספר תורה: "אמרו עליו על רב תלמיד רבנו הקדוש, שכל ימיו לא ראוהו שהלך ארבע אמות בלא תורה, או בלא ציצית, או בלא תפילין".⁵

יהודי תימן לדורותיהם קיימו וקיבלו עליהם את מנהג רב בגמרא שנפסק על ידי רבנו הרמב"ם, ורבים רבים היו שהלכו במשך כל היום וטליתותיהם עמהם, מוכנים ומזומנים לקיים מצווה שתבוא לידיהם בהידור בעטיפת טלית.

וכ"כ הרב אהרן קאפח בספרו 'מנחת אהרון':

1 תהלים קמו, ב.
2 שו"ע יו"ד סי' שעו, סעי' ד.
3 דבריו הובאו בתוך פירושו להלי ספר תורה פ"י, אות יא, עמ' תיח.
4 אגרות הראי"ה, כרך א, ירושלים תשכ"ב, אגרת ריב, עמ' רסד.
5 שם פ"ד, הלי כה.

"בידוע הוא, שיהדות תימן ביסודה ובעיקרה הינה יהדות תלמודית, אין כוונתי לומר שהינם עוסקים בתלמוד ובהלכות היוצאות ממנו רק מן הבחינה העיונית, **אלא שהיא תלמודית באורחות חייה בפועל**. כל העוסק בספרות התלמודית והמדרשית הקדומה, יוכל להבחין בנקל בהתנהגותם של בני תימן קהל ויחידים כמה משמרים הם הנהגות שקיבלו מזקניהם ורבותיהם כדבר המובן מאליו בדרך של הרגל נעשה טבע".⁶

במסכת מנחות נאמר: "תניא, וראיתם אותו וזכרתם את כל מצוות ה'...".⁷ לאור דברי הרב אהרן קאפח, יובנו דברי הגמרא הללו שמבטאים ראייה יום-יומית וזכירה תמידית ותדירה, שהרי יהודי תימן לא הסירו את הטלית מעליהם, והיא היתה עמם ושימשה אותם ללימוד, לקניות, לחימום הגוף, לתפילה כמובן ועוד ועוד.

נמצא אפוא, שהטלית והשימוש התדיר בה, היווה למעשה אמצעי חשוב בידי יהודי תימן לזכירת מצוות ה' ולזכירת דרך החיים התלמודית המקורית אשר יונקת ומחוברת לדת משה, ההלכתית והמחשבתית, ואשר שואבת את יפעתה ממשה רבנו שקיבל תורה בסיני.

וכך פסק רבנו הרמב"ם בהלכות ציצית: "לעולם יהא אדם זהיר במצות ציצית, שהרי הכתוב שקלה ותלה בה כל המצוות כולן, שנאמר "וראיתם אותם וזכרתם את כל מצוות ה', ועשיתם אותם".⁸

מטרתנו בספר זה, לבאר ולשמר את מנהגי יהודי תימן בכל הקשור למצוות ציצית. מנהגי יהודי תימן בולטים בייחודם מכל שאר עדות ישראל, כגון באופן ההתעטפות בציצית, בזמני ההתעטפות בטלית ומשך ההתעטפות, ואם נתבונן נגלה כי גם בצבע הטלית של יהודי תימן, שאינו דומה לצבעה בימינו, טמונים רעיון ומחשבה.

יהודי תימן קשרו קשר אמיץ עם רבנו הרמב"ם ודבקו בו לאהבה, וזאת בעיקר לאור אחדות הדעים שהיתה ביניהם בענייני השקפה והלכה.⁹ ולכן, העיון במצוות ציצית בספר זה נערך לאור פסיקת רבנו הרמב"ם שהיה ועודנו מנהיגה הרוחני של יהודי תימן.¹⁰ מתוך שאיפה לתאם את פסיקתו עם מנהגי תימן ומסורותיה הקדומות.

6 בהקדמתו לספרו, עמ' 7.

7 דף מג עמ' ב.

8 פי"ג, הלי יג.

9 אביא את דברי הגר"י קאפח זצ"ל בספרו 'כתבים' חלק ב, בפרק 'הרמב"ם וגולת תימן' עמ' 675, וז"ל: "...כך היה הדבר גם עם הרמב"ם, בהופיע זהרו בשמי היהדות נגהו שביבי אורו גם על יהודי תימן והללו החלו להריץ אליו ולהגיש לפניו שאלותיהם ובעיותיהם. הקשר בין גולת תימן והרמב"ם לא הצטמצם כרגיל בשאלות הלכתיות בלבד, אלא התרחב גם בענייני מחשבה ומושגים פילוסופיים. לא חסרו גם התיעצויות פרטיות, שיחידים נהגו להתייעץ בהרמב"ם ועד לפעילות מדינית דיפלומטית הגיעו קשרי הרמב"ם עם יהדות תימן".

10 הואיל וספר זה מבאר את מנהגי תימן לאור פסיקת רבנו הרמב"ם, חשוב להביא ראיות ברורות לכך שבתימן נהגו אליבא דרבנו הרמב"ם, ומשום שהדף קצר מלהכיל את הראיות לכך, אציין רק את חלק מן המקורות: ר' יעקב ספיר כתב: "עיקר למודם הוא בספר הי"ד להרמב"ם ז"ל, ופוסקים דיניהם ומנהגיהם רק על פי דעת הרמב"ם ז"ל ולא יסורו ממנו בין לקולא בין לחומרא, כי רק אותו קבלו עליהם למורה ודיין" (ר' יעקב ספיר, מסע תימן, מהדורת יערי, שם, עמ' סד-סה).

הרמב"ן כתב: "והנני מעיד לפני רבותי שמים וארץ, כי שמעתי ממגיד אמת שבכל ארצות מלכות תימן, קהילות רבות עוסקים בתורה ובמצוות לשמן, והיו מזכירים שם הרב בכל קדיש וקדיש, בחייכון וביומיכון ובחיי דרבנא משה בן מימון, אשר האיר עיניהם בתורה, העמידן בקרן אורה, לבטל מהן גזרות קשות וכובד המס, כי היו כטיט חוצות מרמס" (כתבי רמב"ן, א, עמ' שמא).

הרב עובדיה מברטנורא כתב: באגרת רבי עובדיה מברטנורא, אגרות א"י, א' יערי, עמ' 140: "ובימים האלה באו הנה יהודים מארץ עדן... וכולם מגדולים ועד קטנים בקיאים בהרמב"ם, כי אינם עוסקים אלא בוי" (אגרת רע"ב, אגרות א"י, מהדורת א' יערי, עמ' 140).

ר' חיים דוד אזולאי כתב: "שהדבר ידוע שבארץ ישראל ומצרים ותימן קבלו את הרמב"ם לרבן, וכל העם הולכים לאורו ואחריו דברו לא ישנו" (החיד"א, מחזיק ברכה, או"ח, סי' לח, סק"א).

רבי יעקב פראג'י כתב: "שאנו מקובלים מגאוני מצרים ומחכמי המערב, שכל הקהלות מסוף המערב ומצרים ובבל וארם צובה ופרס ותימן, כולם קבלו עליהם להתנהג עפ"י דברי הרמב"ם, על פיו יחנו ועל פיו יסעו, ובמקום שקבלו עליהם הוראת פוסק שהוא מרא דאתרא, הוקבעו דבריו עליהם חובה כאילו הם הלכה למשה מסיני שאין בה מחלוקת כלל, ואפילו היו רבים החולקים עליו. והזו מדבריו אפילו מקולא לחומרא הרי הוא כאילו זו מדברי תורה, ומזלזל בכבוד רבם שלימדס תורה" (שו"ת מהרי"ף, סי' נט וסי' סא).

הרב חיים שבתי מגדולי חכמי שאלוניקי במאה ה-16 כתב: "שידוע שבכל ארץ תימן קיבלו עליהם דברי הרמב"ם ז"ל בכל דיני התורה כמשה מפי הגבורה" (שו"ת מהרח"ש, סי' ב, דף פה).

הרב יחיא צאלח כתב: "דע דארץ המערב ומצרים וארץ תימן אתריה דהרמב"ם הוא, וזה גלוי ומפורסם בספרים ובפי כל. וכי השכ"ג סי' קכ"ח דגם ארץ המערב אתריה דרבי הבי"י. ולמדתי מהשכ"ג בהגהת הטור דאם יש מחלוקת באיזה דין בין הרמב"ם ורבי"י דנהיגין כהרמב"ם אפי' באתריה דהבי"י, ובשאר מלי דלא פליג הרמב"ם או שלא נזכר בדבריו ונזכר הבי"י נהיגין כהבי"י אף דשאר פוסקים פליגי עליה ע"ש. וזה דבר מוסכם גם מהסברא בידנו קודם ראותי דברי השכ"ג דוק" (מהרי"ף, שו"ת פעולת צדיק ח"ב סי' רנא, ראה גם ח"ב סי' קפ עמ' רא, ובחי"ג סי' י וסי' ע. המהרי"ף מכה את הרמב"ם כמאריה דאתרא כחמש עשרה פעמים, ואילו את מרן רק פעם אחת בלבד ורק לצידו של רבנו, וכך לשונו: "דארץ התימן אתריה דהרמב"ם והריק"א" (שו"ת פעולת צדיק, ח"א, סי' ע, סעי' ט, עמו נו; ועיין בדבריו של ד"ר משה גברא, "חכמי ישראל שבת-ימן-מהרי"ף", בפרק ו, "שיטתו בהלכה", עמ' 143-157).

הרב דוד משרקי כתב: "אחרי שהיו קדמונינו ז"ל בכל עניניהם עפ"י חיבור הרמב"ם ז"ל" (מתוך הקדמתו לשתילי זתים).

הרב יעקב שאול אלישר שחי בסוף המאה ה-17 כתב: "וא"כ גם בנדון דידן דהמאורע הוא בערי תימן שנגררים אחרי הרמב"ם דאתריה דמר הוא וכל נוסח תפילותיהם ע"פ הרמב"ם וברוב הדינים פוסקים כוותיה" (שו"ת מעשה איש, אבן העזר, סי' יב).

בתשובת חכמי בית-דין צנעא בנוגע לאפיית מצות בחול-המועד פסח בשנת תרע (1910) נכתב: "מנהגי אבותינו נוחי הנפש זצ"ל הבנוים על טהרת דברי התלמוד הקדוש וע"פ הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל ושאר גאוני, ובמקצת מהן ע"פ מרי"ן הש"ע..." (הובא בספר צהר לחשיפת גנזי תימן, יהודה לוי נחום, עמ' רעג).

בתשובת חכמי בית-דין צנעא לרב אברהם יצחק הכהן קוק בשנת תרע"ו (1911) נכתב: "וכבר הודענו כללא דמלתא כי רוב המנהגים בארצות פזורינו בתימן על פי הרמב"ם ולפעמים באיזה פרטים על פי הש"ע" (ש' יבניאל, מסע לתימן, עמ' 196-199).

הרב אברהם אלנדאף כתב: "במקומינו זה אנו נהיגי כהרמב"ם דהוא מרא דאתרין. זולת המוני עם שאינם בקיאים בדין זה וכיוצא, שנוהגים כדעת השתילי זיתים" (שו"ת זכרונא איש, הנקרא ענף חיים, ח"ב, סי' ל).

הרב עמרם קורח כתב: "מתחילת האלף השישי, היה רוב לימודם בארבעת חיבורי הרמב"ם ז"ל... שמו כל חשקם ללמוד בחיבורו הגדול (הי"ד החזקה) בהיותו כולל כל דיני התורה בלשון צח וסדור ישר. רוב הלומדים משכו עצמם מהעיון בשאר ספרים ובחרו בהלכותיו הפסוקות והקצרות" (סערת תימן, עמ' קא, צט).

הרב שלום יצחק הלוי כתב: "כגון בגלילות תימן שקבלו עליהם הוראות הרמב"ם ז"ל" (שו"ת דברי שלום חכמים, עמ' כז, קפד).

בספר תולדות הרב שלום שבזי וספר גלות תימן נכתב: "אע"פ שבכל הזמנים הגיעו לתימן ספרים של חכמי ישראל משאר הגלויות, בכל זאת עדת תימן המשיכה להיות אדוקה לפסיקותיו של הרמב"ם. שלא כדעת האומרים שיהדות תימן אימצה את דעת הרמב"ם, מכיוון שלא הגיעו אליהם שאר ספרי הראשונים. לענין זה מתייחס הרב סי' חוזה [נולד בתימן ב-1917, נפטר בישראל ב-1997] ממחוז 'שרעב' שבתימן: לא כאותם המוציאים דבה שאומרים לא היה ספרים בתימן. אלא, היו מעטים ויקרים אבל לא נעדר שום ספר מספרי קבלה הלכה לתלמוד ומדרשים ממה שיש במדינות המפותחות. והעדות תמצא בספרים שנתחברו ע"י המחברים ביהדות תימן ראשונים ואחרונים כל המקורות תמצא אותם דבר בשם מחברו ושם הספר שהעתיקו ממנו. אותם החוקרים מא"י או ממקומות אחרים לתימן, בוודאי שלא הגיעו לכל פנה, ובפרט לכל הכפרים הפזורים על כל תימן, מנהיגיהם השונים וסגנונם ולולא דמסתפינא מאינשי דאזלו מעלמא דין, הויתא אמר מה דאמר שלמה ע"ה, והמשכיל יבין" (שם, עמ' סח).

לאור דברים אלה, בחרנו לקרוא לספר זה "הציצית בראי הרמב"ם ומפרשי חז"ל", אשר מבטא את מטרתנו להנציח את מנהגי יהודי תימן ועדות נוספות, ולצד המנהגים לבאר את ההלכה התלמודית כפי שהיא באה לידי ביטוי בפסיקת רבנו הרמב"ם.

ואסיים במילותיו הטהורות של הגר"י קאפח זצ"ל לתלמידיו על אופן חיבורו וכתובת ספריו: "אין אדם עושה מלאכתו אלא עד היכן שידו מגעת, וכל השאר מבטל הוא בליבו".¹¹

וכבר אמר התנא: "לא עליך המלאכה לגמור".¹²

¹¹ כך שמעתי מפיו של אחד מתלמידי הגר"י קאפח המובהקים הרב ד"ר חננאל סרי יצ"ו.
¹² מסכת אבות פרק ב, משנה טז.